

KÖNYVESPOLC

BOTLIK JÓZSEF:

Egestas Subcarpathica

(Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez)

Örvendetesen sok könyv jelent meg az elmúlt évtizedben a hányatott sorsú, ma is roppant nehéz helyzetben élő kárpátaljai magyarság múltjáról. Bizonyára lesz valaki – a téma nálam avatottabb ismerője –, aki közelesen mérlegre teszi majd ezt a termést, s korrekert értékelést ad annak szakmai-tudományos, valamint „ismeretterjesztő” hozadékáról. Az részletes elemzés nélkül is megállapítható, hogy a mai ukránjai magyarság – nem kis részben az anyaországba települt – vékony értelmiségi rétege igyekezett kihasználni a megváltozott politikai, társadalmi lehetőségeket, s igen sokat tett nemzeti múltjának megismeréséért, beleértve ebbe az ukránokkal, ruszinokkal és más nemzetiségekkel való érintkezés és egymásra hatás problematikáját is. Szembetűnő, hogy milyen elevenen hatnak, s az újjakkal mennyire organikus egységet képeznek az immár klasszikusnak számító munkák, talán azért is, mert egy részüket máig nem váltotta ki frissebb feldolgozás (Lehoczyk Tivadar, Szabó István, Csomár Zoltán és mások művei). Örvendetesen tűnik az is, hogy a hiánypótló szerep ma már nem feltétlenül értékeli fel a megjelenő munkák valódi szakmai súlyát, s az új művek közül számos nem az ismeretlen, a nővem erejével hat, hanem célkitűzése és problémamegoldása az egyetemes magyar tudomány elvárásainak igyekezik megfelelni. Ezek közé sorolom Botlik József műveit, köztük a térség elmúlt két évszázadának történetéhez közölt újabb opusát is. A szerző, bár árnyaltan értelmezi a *Kárpátalja* fogalom történeti-politikai változásait, a történeti Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék egészének történetiájával foglalkozik könyvében, hitelessé és áttekinthetővé téve ezzel vizsgált témáit. Nem vállalkozhatom itt Botlik, őt nagy fejezetre tagolt könyvének részletező bemutatására, elsősorban annak fő vonulataira kívánom csupán felhívni a figyelmet.

Terjedelmes fejezetben tárgyalja a szerző a könyv első egységében az Északkeleti-Felvidék és a Tiszahát vasútépítésének történetét az 1872–1919 közötti időszakban. Túl azon, hogy rendkívül sok fontos dokumentumot tár fel, rengeteg adatot mutat be a térség fővonalainak és helyiérdekű-, valamint kisvasútjainak történetéből, azok gazdasági és hadászati feltételrendszeréből, magam a problémakörnek a kultúrában megjelenő hatására hívnám fel a figyelmet. Köztudott, hogy a Kárpát-medencében a XIX. század második felétől a polgárosodás, az urbanizáció sokfelé síneken jár, a nagy munkával kiépített vasúthálózatot jut el. A Botlik által vizsgált területet is fokozatosan kapcsolja be

a vasúti közlekedés a gazdasági, társadalmi, kulturális folyamat vérkeringésébe, s nem túlzás azt megfogalmazni, hogy a közlekedés korszerűsödése a műveltség átalakulásának egyik alapvető feltétele. Tanulságos összevetni, hogy a korábban is meghatározó jelentőségű fa és só szállítása, vagyis a szekerezés és a tutajozás miként alakul át a vasút hatására. Botlik rámutat például, hogy amíg a fenyvesek fáját a magas térszínrekről továbbra is el lehet juttatni a folyóvizeken az ország centrális területeire, addig a lombos erdők, főleg a bükkösök gazdasági hasznát jobbra a keskeny nyomtávú erdei vasutak közvetítették. A vasúthálózat alapvetően befolyásolta a korábbi települési hierarchia átrendeződését is. Erdemes végig gondolni, hogy a vasút mennyire meghatározó, stratégiai jelentőségű marad még a XX. századi országhatárok kijelölésénél is. A vasútépítés munkát is adott, befolyásolta a társadalmi struktúrát, ugyanakkor a térség gazdasági és műveltségi változásának egyik fő letéteményese volt.

Talán a szakemberek többségének is újdonság, a Honismeret olvasóinak pedig több szempontból is érdekes és tanulságos olvasmány lehet Botlik könyvének második, *A hegyvidéki akció (1897–1919)* című fejezete, ami a magyar állam szerepvállalását mutatja be az északkeleti hegyvidék megsegítése, korszerűsítése, nem utolsósorban a nagymérvű kivándorlás megállítására céljából. A tanulmány rámutat, hogy milyen sajátos földrajzi-gazdasági-társadalmi viszonyok jellemezték ezt a térséget, s hogy – a tradicionális életmód vonatkozásában – mennyire ellentmondásos helyzetet teremtett a jobbgyfelszabadítás és az új polgári törvények. A szántóföldet, állatot, legelőt, ipart, hitelt, nem utolsósorban utat és vasutat nyújtani igyekvő beruházások története bepillantást enged az árnyaltan tagolt társadalmi és felekezeti állapotokba, különösen a Galícia felől bevándorolt falusi-kisvárosi zsidóság és a rutén parasztság viszonyába. A zsidó uzoratók alapvetően befolyásolta a térség társadalmi mozgásait, megítélése és az ellene való állami beavatkozás pedig erősen megosztotta a politikai erőket. Számos érdekes dokumentumot mutat be a szerző, amelyek rávilágítanak az északkeleti hegyvidék és a Magyar Alföld népének nagy múltú gazdasági kapcsolatára, a peremterület munkáerő feleslegének időszakos vándorlására is.

Apponyi Albert Párizsban benyújtott, *A ruthén kérdéssel* című jegyzékében külön fejezetet szentelt a fenti témakörnek (*A magyar kormány ruthén népsegélyakciója*), amiben megvonta a hegyvidéki akció mértékét: az állam 34 millió koronánál többet fordított ezekre a feladatokra, miközben az érintett északkeleti megyékből még 1 millió korona adót sem szedett be.

A könyv következő fejezete (*Kárpátalja a csehek alatt – 1919–1938*) nem utolsósorban arról szól,

hogy miként tették tönkre ezeket a kezdeti eredményeket az impériumváltás belső ellentmondásai. Az újonnan kreált Csehszlovákiához csatolt Kárpátalja területén félmilliónál több rutén és kétszázézerrel több magyar került az új állam keretei közé, ahol a korábbi belső ellentmondások hatványozottan jelentkeztek. Az új csehszlovák törvények – a földreformen túl még mintegy 50 gazdasági és pénzügyi rendelkezés – fokozott terhet jelentettek a kisebbség, elsősorban a magyarság számára. Mindezek szerepet játszottak abban, hogy újra nagy lendületet vett a kivándorlás, ami – Jöcsik Lajos adatai szerint – a csehszlovák állam szlovákiai és kárpátaljai területén több mint tizenhétzere volt a csehszlovákiánál. A gazdasági, politikai és kulturális diszkrimináció mellett, erőteljesen jelentkezett annak hatása, hogy a térséget az új határ elvágtta korábbi – természetes – élelmiszer bázisától. (A ruténság éhínségének enyhítésére Magyarországon gyűjtött gabonát nem engedték be Csehszlovákiába.) Botlik könyvének ezen fejezete másról tanúskodik, mint a korabeli csehszlovák propaganda, ami Ruzinszkót a polgári demokratikus Csehszlovákia egyik sikeres területének hirdette. Tanulságos idézni a Botlik által citált, a rutén kérdésben különvéleményt formáló Lidove Noviny megállapítását (1932). „Mindenben csődöt mondtunk, tőkénk, iparunk, kereskedelmünk és közigazgatásunk a ruszinszkói területen semmit sem csinált, ami szóra érdemes volna. Minden olyan nyomortársaság, mint előbb volt, sőt ez idő szerint még rosszabb. Az éhség ugyanis valóság, amelyet kifogásokkal enyhíteni nem lehet.”

Nincs itt lehetőségem a munka további részletező ismertetésére, csupán megemlítem, hogy a IV. fejezetben (*Ismét Magyarország részeként – 1938. november 2.–1944. október*) a szerző visszatér a hegyvidéki akció problematikájához, s bemutatja, hogy 1939–1942 között milyen lépéseket tett a magyar állam – a háborús helyzet közepette – a térség gondjainak enyhítésére. Az utolsó, V. fejezet pedig (*Kitekintés a romok alól*) a kárpátaljai magyarság életének eseménytörténetét adja az 1944–2000 közötti időszakban.

Úgy vélem, hogy Botlik József könyvének főcíme, *Kárpátalja nyomorúsága*, sok tekintetben ma is létező, szomorú valóság. E kötetből igen sokat megtudhat az olvasó az okokból, előzményekből, azokból az adottságokból, amelyek máig hatóan meghatározzák Kárpátalja népeinek lehetőségeit. De felmérheti az olvasó azt is, hogy az egyes régiók mennyire egyenlőtlen esélyt bírnak a XXI. század elején, s mennyi gonddal és ellentmondással várakoznak az egységesülő Európára. Bizonyos, hogy a história megismerésének és megismertetésének ott a jövő számára is lesz feladata. Köszönet és dicséret érte a Botlik Józsefhez hasonlóan igényes kutatóknak – éljenek akár szülőföldjükön, akár az anyaországban. (Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.)

Viga Gyula

MÓSER ZOLTÁN:

Az ősök udvarában

Móser Zoltán fotóművész. Meglát egy szüette tárgyat, egy foszladozó szőveget, egy kopott festményt, egy tőredézett kőfaragványt, egy jobb sorsra érdemes Árpád-kori kápolnát, s lefényképezi. Lefényképezi, hogy megmutassa nekünk is: nézessük csak, izelgessük, s próbáljuk megérteni. Megérteni a látvány mögött a lényeget. Mert nála a látvány csak jel, kiindulópont.

Móser Zoltán ugyanis nemcsak fotóművész. Amiben túlmegy a kép művészi rögzítésén, az abban rejlik, amit szavakkal hozzáfűz. „Rövid szöveget kellett volna írnom a magyargyermomonostori fényképem mellé...” – kezdi beszámolóját a Föld teremtésének ábrázolásáról szóló tanulmány születéséről. Ám ennek során „különös nyomozás” bontakozik ki, s „a néhány napos munkából több hetes, sőt több hónapos keresés, olvasás, jegyzetelés lett. Ahányszor befejezni próbáltam, mindig újabb (közelebbi, pontosabb) adat került elő” – írja. Hát nyilván így születtek a kötet többi írásai is. És ez a módszer, tudniillik ahogyan beszámol arról, mi indítja be kutatási szenvedélyét, s hogyan, milyen adatok révén jut el a felfedezészámba menő megoldásig, a válaszig, rendkívül olvasmánnyossá teszi írásait.

Móser Zoltánban ott munkál az örök emberi kíváncsiság, hogy választ kapjon zivataros évszázadaink töredékes tárgyi és szellemi emlékei által őrzött titkok kérdéseire. Néha – úgy érezzük – valóban „egy pillanat, s kész az idők egésze, mit száz-ezer ő szemléltet” vele. Egy ősi totális szemlélet ezer darabra hullott töredékeit rakosgatja össze szívós munkával. Ehhez igénybe veszi a népraajz, a folklór, a régészet, a vallás- és művészettörténet, valamint az ókortudományok adatait, eredményeit, egy-egy témájának vizsgálata során. S vizsgálat tárgyává tett XVIII. századi magyar „kövület” összefüggései kiterjednek Nyugat-Európától Sziberiaig, s a neolitikumtól a XX. századig.

Olvasóit rádöbbeníti, hogy modernnek nevezett XX. századi természettudományos gondolkodása előtt létezett az emberiség számára a világ megismerésének, birtokbevetelésének egy másfajta módszere is, amely még képes volt egységben szemlélni a mindenséget. Az Eliade által „szimbolikus gondolkodásnak” nevezett rendszer elemeit kell „csak” megfejteni, „dekódolni”, s máris élénk tárnulnak a gyakran naívnak, zavarosnak, értelmetlennek tűnő ábrázolásmódok, tárgyak, szövegek sok ezer éves távlatai. Kiderül például, hogy a magyar paraszti kultúra szinte napjainkig megőrizte azt a transzcendens szemléletet, amely az ember mikrokozmoszában a makrokozmoszt modellálta, képezte le. Így világossá válik, hogy ez a gondolkodásmód hozta létre és formálta a tárgyi alkotásokat, ez tükröződik képi alkotásokban és a szavakból alkotott képekben is.

Móser Zoltán azt az utat járja, amelyet nagy elődeink jelöltek ki számunkra, hogy legyünk „hű meghallói a törvényeknek”, hogy ne maradjanak

„kidalolatlan kegyelemben dalai a hű bánatozó napverte bús magyar nyaraknak”. A Lükő Gáborét, aki talán elsőként kezdte egységes rendszerként vizsgálni nemcsak a folklórt, de a teljes magyar népi kultúrát, mint a „magyar lélek formáit”. A Berze Nagy Jánosét, aki meg az emberiség egyetemes ősi kozmikus világlátásának és mítoszainak kapcsolatát mutatta ki folklórkunban. A Kálmány Lajosét, aki a keresztény köntös mögött is észrevette a pogány kori előképet. Móser Zoltán azok közé a mai jeles kutatók közé állíthatjuk, akiket Vargyas Lajos, Jankovics Marcell, Hoppál Mihály és Bernáth Béla neve fémjelez. Ő is fel meri mutatni európai kultúránkban a keleti hagyományokat, s mer idézni olyan sommásan korszerűtlennek minősített kútfőket, mint Ipolyi Arnold vagy Kállay Ferenc. Csak ezen kötetének bibliográfiája négy apró betűs oldalt tölt meg.

Móser Zoltán leginkább mégis a szavakban megöröszött hagyomány egy-egy közismert alkotására csodálkozik rá. S ami fölött az átlagember figyelmé elsiklik, ő elkezd rajta gondolkodni: hogy is van ez? E szövegek vizsgálata kiterjed minden releváns szóra. A kapcsolatok sűrű hálójában némelyik kiterő kevésbé, más annál gyümölcsözőbbnek bizonyul. (A természettudományos kísérletekhez hasonlóan, itt is elmondható, hogy a negatív eredmény is eredmény.)

A címadó tanulmányban a Nagy László által is „rejtelem”-nek tartott, *Bagolyasszonyka* című népballadánkat veszi bonckés alá a szerző. A ballada csak Zoborvidékről és Erdélyből került elő néhány változatban. Szövegét azért nehéz értelmezni, mert azok töredékek. Móser Zoltán egy épebb változatot, továbbá magyar lakodalmi szokások, népdal- és gyermekjáték szövegek, szibériai bagolyábrázolások, de legfőképpen vogul medveünnepi színjátékok segítségével eljut oda, hogy e rejtelmes ballada „a gyermekeit elhagyó ... asszonyról, egy kicsapongó fehérnépről szól, aki mindenkiel szívesen hál”.

Rácsodálkozik a *Pávás énekekre*. Hogy is van az, hogy a repülni nem tudó páva száll rabénekeinkben a vármegyeházára? Hatalmas filológiai munkával összeszedi azokat a dalokat, amelyekben madárral – hollóval, fecskével, daruval – üzennek a szerelmesek vagy a rabok. Kiderül, hogy ennek a toposznak vannak törökkori műköltészeti előképei. A páva csak később került bele a dalszövegekbe. A „Felszállott a páva a vármegyeházára” strófa született meg legkésőbbben – állapítja meg. A tanulmány azonban nem ér véget itt, a probléma tovább burjánzik. Más világokat nyit meg a „Szomorú fűzfának harminchárom ága” című alfejezet, amely „állat-, szín- és számjelképtárnak” is mondható. A hármas tagolású fűzfa itt a világfa (világoszlop) megfelelője (alsó, középső és felső világ, múlt, jelen, jövő), négyzetes környezete pedig a négy égtájé. Együtt van itt a tér és idő, a világ, a világmindenség.

A tanulmányok olvasása közben tapasztaljuk a szimbolikus gondolkodás legfontosabb sajátosságát,

miszerint nemcsak diakronikusan, de szinkronikusan is egy-egy dolognak más és más jelképi jelentése él. Fordítva is igaz azonban a tétel, vagyis, hogy több dolog, jelenség egyetlen szimbólumban fejeződik ki.

A világ közepén álló paradicsomi almafa, a tudás fája egyetemes ősi jelkép, az életfa. Jelentése áttestálódott Krisztus keresztfájára. A népművészeti alkotásokban szereplő hármas tagolású fák (bokrok, indák, virágok) is ezt jelképezik a mellettük lévő madarakkal, pávákkal. Móser Zoltán szerint itt azonban már nem a madarak száma, hanem a színe a meghatározó a jelképi üzenetben. A páva jelkép a már említett jelentésén kívül magában hordozza a büszkeség jelentését, sőt kiterjesztett fényes farktollai révén a Nap szimbólumát is. A keresztény szimbolikában pedig a Nap maga a Krisztus.

Ettől a szakrális jelentéstől viszont nagyon távol esik a „sáros páva”, vagy a „szép páva” kifejezések értelme, mert ezek már szexuális szimbólumok.

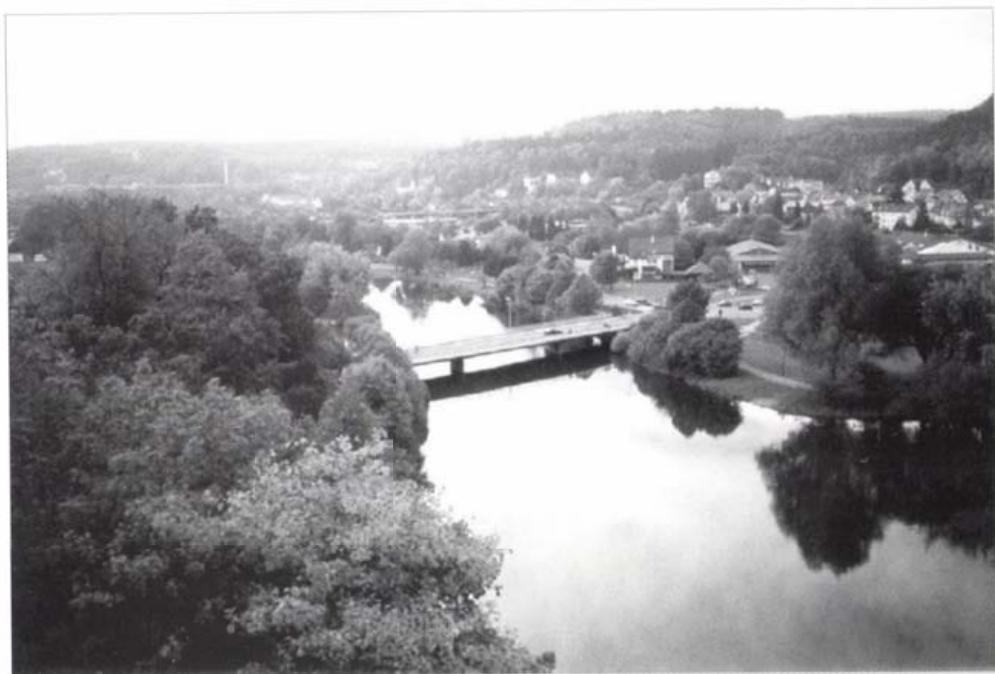
A *Báránys oroszlán* című rövid írás tanulsága az, hogy a képes beszéd képei, látható ábrázolásokban is megjelennek már a korai kereszténység idején. Meghökentő metamorfózison megy keresztül egy hasonlat: a bárány (Krisztus), mint oroszlán győzi le ellenfeleit. Ennek következtében jelenik meg néhány román kori templomunk timpanonján az Agnus Dei helyett az Oroszlán képe. De ez szerepel a III. Béla sírjában talált csésze oldalába vésvé is, s az ilyen edények a keleti nomád népeknél is használatban voltak.

Természetes, hogy népköltészetünk jelképvilágának megfajtási kísérletei során különböző vélemények ütköznek. Jól érzékelhető ez a *Júlia szép leány* című ballada értelmezéséről tartott rádiós beszélgetés szerkesztett változatában (*Miféle ámulatra méltó teremtmény*). Hisz vannak ennek a balladának, az égbevitt szűz történetének nyugati párhuzamai éppúgy, mint keleti elemei. Ez utóbbi közét számít a szereplő feje és lába mellett ragyogó Nap, Hold, csillagok, vagy a „fodor fejér bárány” szarvas jellege. A vita során Domokos Pál Péter és Vargyas Lajos néprajzkutató, Kádár Zoltán művészettörténész, valamint Martinkó András irodalomtörténész fejtették ki véleményüket Móser Zoltánnal együtt a témáról, miközben gondolatmenetük hol kiegészítette egymást, hol szembeszállt a másikéval.

A kötet záró tanulmánya a *Búcsúzik a lovacska* címet viseli. Hajdani lovasnép voltunk, meghatározó háziállatának katonái és gazdasági jelentőségén kívül kiter a szerző a lónak a népköltészetben (szólások, táltos ló) és a hiedelemvilágban (lovas temetkezés) betöltött szerepéről.

A könyv végén az olvasó úgy érzi, mint Móser Zoltán, hogy „nincs befejezve, de aligha lehet befejezni”. Hiszen „az Élet elmúlik..., s marad a kő, egy ideig a fa, de végig megmarad a jel.” (Fekete Sas Kiadó, B., 2001.)

Fehér Zoltán

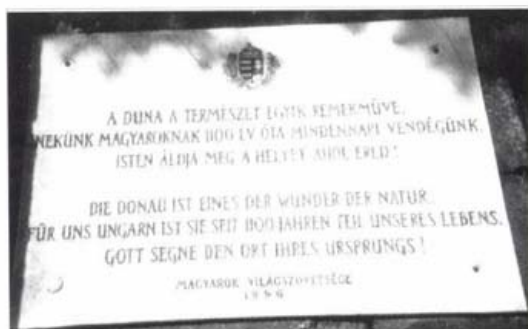

A Duna fölött Sigmaringenben vasúti híd és több közúti híd is átfel

A Duna-forrás Donaueschingenben

A Duna forrásánál *(Lukács László felvételei)*

A magyar emléktábla a Duna-forrásnál

A gyergyószárhegyi Lázár-kastély

Halász Péter felvétele

